

TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI ANAYASA: İÇERİĞİ VE İNŞA SÜRECİ*

GENDER-SENSITIVE CONSTITUTION: ITS CONTENT AND MAKING PROCESS

Elif GÖZLER ÇAMUR**

Özet: Devletin işleyişini, yurttaşlık haklarını ve ödevlerini düzenleyen en temel yasa anayasadır. Anayasaların arka planında devletlerin geçirdiği tarihsel süreçler ve deneyimler vardır ve bu yönüyle anayasalar toplumsal ve siyasal metinlerdir. Geleneksel olarak anayasalarda özellikle yurttaşlık hakları düzenlenirken kapsayıcı bir dil tercih edilse de anayasa yapımındaki yeni uygulamalarda belirli grupların dezavantajlı durumlarını gözeten bir bakış açısı yaygınlaşmaktadır. Kadınların özel alanda yaşadıkları birtakım eşitsizlikler dolayısıyla kamusal hayatta eksik olarak katılmaları onların eksik bir yurttaşlık yaşamalarına sebep olmakta ve dezavantajlı bir durum yaratmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa kavramı, var olan dezavantajlı konumun iyileştirilmesine temel olarak anayasalardan başlanması gerektiğini savunur. Bir anayasanın toplumsal cinsiyete duyarlı olabilmesi için öncelikle hazırlık sürecinin toplumsal cinsiyete duyarlı tasarlanması gerekir. Kadınların taleplerinin en uygun şekilde değerlendirilebilmesi için katılım sürecinin ve sonrasında yazım aşamasının kadınları içerecek şekilde planlanması esastır. Nihai metinde, her hükmün toplumsal cinsiyete olan etkisinin göz önünde bulundurulmasına ve eşit yurttaşlığın sağlanmasına yönelik özel hükümlerin konulmasına dikkat edilir.

Bu çalışmayla Türkçe literatürde tartışılma alanı bulamamış bir konu olan toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa kavramının inşaa ve içerik boyutuyla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa konusunda yazılmış raporlar, rehberler ve literatür araştırılmış; anayasa yapımına katılım ve içeriği düzenleyen uluslararası metinler ile ilgili anayasa örnekleri incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa kavramı açıklanacak ve sonrasında anayasa inşasında katılımcı süreçlere değinilecektir. Son bölümde ise toplumsal cinsiyete duyarlı anayasanın yazım sürecinde dikkate alınması gereken noktalar ve içerik üzerine bir anlatı yapılacaktır.

* Bu yazı araştırma ve yayın etiğine uygundur.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, elifgozler1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2394-1447, Makalenin Gönderim Tarihi: 06.08.2023, Kabul Tarihi: 28.08.2023

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Anayasa, Kadın Yurttaşlığı

Abstract: Constitutions are the most fundamental law texts which regulate the functioning of the state, civil rights and duties. Constitutions are social and political texts because of their historical and political backgrounds. Generally an inclusive approach is preferred in constitutions, especially while regulating civil rights. However, considering the disadvantageous groups, it is common to use various remedial expressions within the perspective of new constitution-making approaches. Women experience a limited participation in public life due to the inequalities they encounter in the private sphere. This prevents them to enjoy full citizenship experience and creates a disadvantageous situation. In this context, the concept of gender sensitive constitution argues that the elimination of existing inequalities should be started from the constitutions. In order to achieve a gender sensitive constitution, the preparation process must be first designed as gender sensitive. Accordingly, women's meaningful participation must be provided in both public consultation and writing process. The demands of women should be carefully evaluated. Final text should pay regard the gender impact of each provision and should include specific provisions to ensure equal citizenship.

This study aims to examine the concept of gender-sensitive constitution, which is an unstudied area in Turkish literature, through its making process and content. In this context, reports, guides and literature on a gender sensitive constitution were searched; Constitutional examples related to participation in constitution making and international texts regulating the content were examined. In the first part of the study, the concept of a gender-sensitive constitution will be introduced and then the participatory processes in the construction of the constitution will be discussed. In the last part, a narrative will be made on the points that should be taken into account in the writing process of a gender-sensitive constitution and on the content.

Keywords: Constitution, gender equality, gender-sensitive constitution, women citizenship

GİRİŞ

Cinsiyetler arasındaki farklılıkların kültürel ve toplumsal olarak inşa edilmesini anlatan bir kavram olarak toplumsal cinsiyet pek çok farklı boyutuyla incelenmiştir. Anayasaların toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisi ise son yıllarda çalışılmaya başlanan bir tartışma konusudur. Devletin şeklinin, ödevlerin, yurttaşların hak ve özgürlüklerinin düzenlendiği en temel metinler olarak anayasaların toplumsal cinsiyet rejimi üzerinde farklı birtakım etkileri vardır. Özel alanda yaşanan eşitsizlikler sonucu kadınların kamusal alana eksik temsili

şeklinde yansıyan dezavantajlı konumunun düzeltilmesi için anayasaların bir araç olarak kullanılmasının gündeme gelmesi toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Anayasa yapım süreçlerinin kadın katılımını da içerecek şekilde planlanması, anayasanın içeriğinin toplumsal cinsiyete etkisi göz önünde bulundurularak tasarlanması ve anayasanın yasal eşitliğin ötesinde maddi eşitliğin de sağlanmasına yönelik hükümleri içermesi bir anayasayı toplumsal cinsiyete duyarlı kılacak en temel özelliklerdir. Özellikle üreme hakları, cinsiyet eşitliği, ayrımcılığın önlenmesi, siyasi temsilin sağlanması gibi anayasal düzeyde düzenlemeye ihtiyaç duyulan konuların yazımında kadın katılımının referans alınması cinsiyete duyarlı anayasayı gerçekleştirmenin en temel çıkış noktasıdır. Çünkü kadınların sorunlarının temsili ve sözcülüğü en iyi bu sorunları deneyimleyen kadınlar tarafından yapılır. Bu nedenle anayasa yapım süreçlerinde katılım eşit yurttaşlığı sağlamada önemli bir pratik olarak karşımıza çıkar. Bu katılımın hem anayasayı yapan organ düzeyinde hem de sivil toplum örgütleri yoluyla sağlanması önemlidir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa yapımı literatürü hem yapım süreçlerinde etkin kadın katılımının sağlanması hem de duyarlı bir içeriğin oluşturulmasına yönelik konuları kapsar. Literatürün bir bölümü sürecin teknik boyutuyla ilgili pratik strateji ve önerilere odaklanırken, bir bölümü de ülke örneklerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkçe yazında yer bulamamış bu kavramın katılım ve içerik boyutuyla tartışılmasıdır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa konusunda yazılmış raporlar, rehberler ve literatür araştırılmış; anayasa yapımına katılım ve içeriği düzenleyen uluslararası metinler ile ilgili anayasa örnekleri incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa kavramı açıklanacaktır, sonrasında toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa inşasının en önemli adımı olan katılımcı süreçlerin rolüne değinilecektir. Son olarak, cinsiyete duyarlı anayasanın yazım sürecinde dikkate alınması gereken noktalar ve içerik üzerine bir tartışma olacaktır.

I. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI ANAYASA

Anayasalar, bireysel hak ve özgürlükleri tanırlar, yetkinin kötüye kullanılmasına ve hak ihlallerine karşı yargısal korumanın teme-

lini oluştururlar. Dolayısıyla kadına özgülenen hakların, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı önlemeye yönelik düzenlemelerin anayasalarda yer alması, kadınların statüsünü iyileştirmeyi ele alan mevzuat değişikliklerine olanak sağlar. Bu nedenle, cinsiyet eşitliğini devletin temel bir özelliği olarak tanımlayarak, anayasal eşitliğin sağlanması, kadın ve erkeğin eşit vatandaş olmaları için temel bir gerekliliktir. Ayrıca, anayasal hükümlerin ve mevzuatın kadının insan haklarına ilişkin uluslararası hukuk ve standartlarla uyumlu hale getirilmesi, bu hakların evrenselliğine dayalı olarak demokratik değerlerin de güçlendirilmesi için de önemli bir adımdır.

Kadınların toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa talebinin temelinde eşit yurttaşlık idealinin sağlanması vardır. Özel alanda yaşanan eşitsiz durumun kamusal hayata yansması kadınların eksik bir yurttaşlık deneyimi yaşamasına sebep olmuştur. Toplumsal cinsiyeti dikkate almayan bir bakış açısıyla tasarlanan Marshall'ın yurttaşlık hakları sınıflandırması düşünüldüğünde kadınların medeni, siyasal ve sosyal hakları kullanmadaki dezavantajlı konumu bugün hala sürmektedir.¹ Bu bağlamda anayasanın toplumsal cinsiyete duyarlı içeriği bu hakların garanti altına alınmasını sağlayarak eşit yurttaşlığı sağlamaya katkıda bulunacaktır. Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa inşası katılımcı süreçleri de içereceğinden kadınlar siyasal haklar bağlamında bir yurttaşlık pratiği gerçekleştirmiş olacaklardır.

Anayasa inşası, katılım, taslak hazırlama ve onaylama boyunca süren, sonrasında uygulama aşamasında da devam eden bir mücadeledir. Bu mücadele, tüm yurttaşları eşit değerde, kanun önünde eşit olarak tanıyan, her türlü baskıyı, şiddeti ve ayrımcılığı yasaklayan bir anayasanın kabul edilmesi ve uygulanması ile sonuçlanıyorsa, değerlidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa, genel olarak hukukun üstünlüğünün kurulmasını, kadın ve erkek eşitliğini ve hem kadınların hem de erkeklerin insan haklarına ve onuruna saygı gösterilmesini içerir. Anayasada toplumsal cinsiyet perspektifi benimsenir ve toplumsal cinsiyet konularının nasıl ele alındığına ve anayasa hükümlerinin toplumsal cinsiyeti nasıl etkilediğine dikkat edilir. Cinsiyete duyarlı bir dil kullanılır ve cinsiyet eşitliğine özel hükümler

¹ Thomas H Marshall, *Citizenship and Social class*. New York, 1950.

benimsenir. Toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamlar farklı olsa da toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa, kadın ve erkeğin insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği üzerine temellenen normlar ve standartlarla çerçevelenir.² Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ise bu mücadelenin her aşamasında yer alması gereken bir unsurdur. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeyen bir anayasa inşa süreci ve anayasa metninin demokratik olması beklenemez. Cinsiyete duyarlı anayasanın özündeki en temel iki prensip, anayasanın toplumsal cinsiyete etkilerinin göz önünde bulundurularak tasarlanması ve maddi eşitliği sağlamaya yönelik hükümleri içermesidir.

Aydınlanma dönemi anayasaları, kadının politik yurttaşlık haklarını tanımamasıyla kamusal-özel alan ayrımını yasallaştırmış, derinleştirmiş ve “toplumsal” bir sözleşme olmasının yanında Carole Pateman’ın deyimiyle “cinsel” bir sözleşme olduğunu göstermiştir.³ Siyasi haklar da dahil olmak üzere kadınların erkeklerle birlikte eşit yurttaşlar olarak kabul edilmesi ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa uğramama hakkının elde edilmesi için 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde yazılan anayasaları beklemek gerekecekti.⁴ Anayasalarda formal olarak cinsiyet eşitliğine savaş sonrası dönemde yer verilmeye başlansa da ancak son yirmi yılda yazılan anayasalarda anlamlı eşitliği tanımak, korumak ve teşvik etmek için toplumsal cinsiyete özel hükümlere yer verilmeye başlanmıştır.⁵ Resmi yasal eşitlik, karar alma süreçlerine erişim ve temsil için gerekli bir ön koşul olmakla birlikte, yeterli değildir. Anlamlı eşitliğe ulaşmak için kadınların, toplumdaki eşit olmayan konumlarının kabul edilmesi ve karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmeleri için fırsatlara ve kaynaklara eşit erişime sahip olmaları gerekir.

Anayasa yapımını toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirmek için uygulanan yöntemler, zaman içinde tabandan gelen taleplerin de etkisiyle yaygın hale gelmiştir. Bu yöntemlerin ilkinde, genel katılımcılık

² Silvia Suteu ve Ibrahim Draji, ABC for a Gender Sensitive Constitution: Handbook for Engendering Constitution-making, Euromed Feminist Initiative (IFE-EFI), 2016, 5,11.

³ Pateman Carole, The Sexual Contract, Standford University Press, 1988.

⁴ Ruth Rubio-Marín, “Women and Participatory Constitutionalism.” *International Journal of Constitutional Law*, 18.1, 2020, 235.

⁵ Laura E Lucas, “Does Gender Specificity in Constitutions Matter”, *Duke J. Comp. & Int’l L*, 20, 2009, 134.

dalgasının etkisiyle, süreç hukuki uzmanların ve üst düzey politikacıların tekelinden kurtarılarak tabana yayılır. Böylece yasama organlarındaki kişileri seçme, siyasi temsilci yollama, halka danışma toplantıları yoluyla kadın katılımının sağlanması amaçlanır. İkincisi ise kadına özgülenen hakların anayasalara dahil edilmesidir. 1980'den beri, yeni anayasalarda standart bir özellik haline gelen eşitlik ve ayrımcılığı yasaklayan hükümlerin yanında, kadınlara özel anayasal maddeler de çoğalmıştır. Bu maddeler, siyasi katılım hakkı veya sağlık hakkı gibi ortak hak hükümleriyle birlikte, kadına özel haklar olan anneliğin korunması ve üreme sağlığı ile ilgili maddeler ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını hızlandırmayı amaçlayan özel önlemlerden oluşmaktadır.⁶ Anayasa yapımında kadın katılımı neticesinde elde edilen kazanımlardan bazı örneklerle Tamaru ve O'Reilly'nin kadınlar için hazırladıkları anayasa yapımı rehberinde yer vermiştir: 1991 Kolombiya Anayasası'nın 40. maddesi: "Yetkililer, kadınların kamu yönetiminin karar alma kademelerine yeterli ve etkin katılımını garanti edeceklerdir."; 43. maddesi: "Hamilelik ve doğum sonrası dönemde kadınlar devletin özel yardım ve korumasından yararlanacaklardır...". 2003 Ruanda Anayasası'nın 9. maddesi: "Ruanda Devleti, karar alma organlarında kadınlara en az yüzde otuz görev verilmesini sağlayarak, tüm Ruandalıların eşitliğini ve kadın ve erkek arasındaki eşitliği taahhüt eder."; 52. madde: "Siyasi örgütler ... kadın ve erkeklerin seçmeli görevlere eşit erişimini sağlayacak şekilde çalışırlar."; 2010 Kenya Anayasası, 27. madde: "Kadınlar ve erkekler, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda eşit fırsatlar da dahil olmak üzere eşit muamele görme hakkına sahiptir".⁷

Kadın katılımını arttırmaya yönelik kota ve olumlu eylem gibi araçların artması ve bu araçların başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kuruluşların düzenlemelerinde güvence altına alınması, bu yolla yapılan anayasaların sayısını arttırmış ve anayasa yapımında kadın katılımına yönelik literatürün artmasına sebep olmuştur. Birçok örnekte çatışma sonrası dönemlerde yapılan anayasalarda bu düzenlemeler dikkate alınmış, bu da söz konusu örnekleri inceleyen çalışma-

⁶ Melanie Allen, "A Practitioner's Account: the Constitution Assessment for Women's Equality" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*. Edward Elgar Publishing, 2017. 196.

⁷ Nanako Tamaru ve Marie O'Reilly, *A Womens Guide to Constitution-Making*, Washington, DC, Inclusive Security, 2018a, 11.

ların artmasını sağlamıştır. Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa literatürünün bir bölümünü anayasa, kadın katılımı ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar oluştururken, bir bölümünü de bu süreçlerde yol gösterici amaçla hazırlanmış rapor ve rehberler oluşturur. Morgan (1992) Kolombiya'da şiddet ortamına son verilmesi ve 1991 Anayasası'nın yapımında kadın hareketinin etkisini incelerken,⁸ benzer şekilde Albertyn iki aşamalı şekilde hazırlanan 1993 Güney Afrika Anayasası yazım aşamasını toplumsal cinsiyete yansımaları bağlamında anlatır.⁹ Bond, post-kolonyal anayasalardaki dışlayıcı ifadelerin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerini Sahraaltı ülkeleri örneği üzerinden incelerken,¹⁰ Mbamalu (2016) aynı bölgeden Ruanda, Nijerya ve Kenya anayasalarının yapım sürecinde kadın katılımına odaklanmıştır.¹¹ Yine Afrika deneyimleri kapsamında De Alwis vd., Tunus'un geçiş dönemi anayasası inşasına kadın katılımı ve uluslararası kuruluşların etkisi üzerine çalışırken,¹² Women's International Peace Centre raporu Güney Sudan kalıcı anayasası yapımı sürecinde kadın katılımını konu alır.¹³ Geçiş dönemi anayasalarına odaklanan çalışmalardan Brodeala ve Suteu'nun makalesi komünizm sonrası Romanya anayasasında kadın katılımını ele alır.¹⁴ Anayasa yapım süreçlerinde en etkin organ olan anayasa komisyonlarındaki kadın üyelerin etkisini konu alarak Hindistan örneğini inceleyen Kumar, 299 üyesi olan Hindistan anayasa komisyonundaki 15 kadının anayasayı nasıl etkilediğini anlatır.¹⁵ Toplumsal cinsiyet ve anayasa ilişkisini Türkiye

⁸ Martha Morgan, Constitution-Making in a Time of Cholera: Women and the 1991 Colombian Constitution, *Yale Journal of Law and Feminism*, 4, 1992.

⁹ Catherine Albertyn, "Women and Constitution-Making in South Africa" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, Edward Elgar Publishing, 2017. 47-80.

¹⁰ Johanna E Bond, "Gender and Post-Colonial Constitutions in Sub-Saharan Africa" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, 2017,

¹¹ Cynthia Mbamalu, Challenges and Prospects for Women in Constitution-Building in Sub-Saharan Africa: A Comparative Study of Rwanda, Kenya and Nigeria, LLM Thesis, 2016.

¹² Rangita de Silva de Alwis, Mnasri Anware, ve Estee Ward, "Women and the Making of the Tunisian Constitution", *Berkeley J. Int'l L.* 35, 2017, 90.

¹³ Women's International Peace Centre, Information Brief: Women's Participation in the Permanent Constitution-making of South Sudan, 2021.

¹⁴ Elena Brodeala ve Suteu Silvia, "Women and Constitution-Making in Post-Communist Romania" içinde R. Rubio-Marin ve H. Irwing (Ed) *Women as Constitution-makers*, Cambridge University Press, 2019.

¹⁵ Rajesh Kumar, "Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women", *Social Change*, 52.3, 2022.

deneyimi bağlamında inceleyen çalışmalar ise çok sınırlıdır. Oder'in çalışması Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar olan anayasal gelişmelerde kadınların rolüne odaklanırken,¹⁶ Gözler Çamur, 2012 yılında nihayete ermeden biten yeni anayasa çalışmalarında kadın katılımı ve anayasa komisyonundaki tartışmalara odaklanır.¹⁷ Tüm bu örnekler hem anayasa yapan organlarda yer alan kadınların hem de katılım sürecinde aktif olan sivil toplumdaki kadın örgütlerinin etkilerini göstermeleri açısından literatüre katkı sağlamışlardır. Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa yapımı hem yazım aşaması hem de içerik olarak teknik bir süreç olduğu için raporlar ve rehberlerin ağırlıkta olduğu pratiğe yönelik bir literatür de gelişmiştir. Farklı ülke deneyimlerine yönelik karşılaştırmalı incelemeler ve raporlar yanında uluslararası sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı rehberler ve referans kaynağı sayılabilecek birçok yayın vardır. Tamaru ve O'Reilly'nin Inclusive Security için hazırladıkları çatışma sonrası toplumlara özel rapor¹⁸ ve kadınlara anayasa rehberi,¹⁹ IDEA'nın hazırladığı anayasa için cinsiyet eşitliği rehberi,²⁰ Suteu ve Draji'nin Euromed Feminist Initiative için hazırladığı cinsiyete duyarlı bir anayasa için el kitabı,²¹ Dziedzic ve Samararatne'nin Avustralya Anayasa Yapımında Kadın Kapasite Geliştirme Programı için hazırladığı rapor²² ve Forster'ın BM Kalkınma Programı için hazırladığı Anayasalarda toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın güçlendirmesini sağlama konulu politika rehberi²³ bu alanda öne çıkan yayınlardır. Bu rapor ve rehberler pratik bilgi içer-

¹⁶ Bertil Emrah Oder, "Women and Constitution-making in Turkey" içinde R. Rubio-Marín ve H. Irving (Ed) *Women as Constitution-makers*, Cambridge University Press, 2019.

¹⁷ Elif Gözler Çamur, "Anayasa Yapımında Kadınlar: Katılım, Talepler ve Yarım Kalmış Bir Süreçten Deneyimler", *Mülkiye Dergisi*, 2023; 47(1): 260-287, 2023

¹⁸ Nanako Tamaru ve Marie O'Reilly, *A Womens Guide to Constitution-Making*, Washington, DC, Inclusive Security, 2018a.

¹⁹ Tamaru, Nanako ve O'Reilly Marie, *How Women Influence Constitution Making After Conflict and Unrest*, Washington, DC: Inclusive Security, 2018b.

²⁰ International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *Constitution Assessment for Women's Equality*, 2016.

²¹ Silvia Suteu ve Ibrahim Draji, *ABC for a Gender Sensitive Constitution: Handbook for Engendering Constitution-making*, Euromed Feminist Initiative (IFE-EFI), 2016.

²² Anna Dziedzic ve Dinesha Samararatne, *Women and Constitutions in Action*, Constitution Transformation Network, U of Melbourne Legal Studies Research Paper, 2020.

²³ Christine Forster, *Global Good Practices in Advancing Gender Equality and Women's Empowerment in Constitutions*, New York, PNUD, 2016.

dikleri ve anlaması kolay bir dille yazıldıkları için hem önemli başvuru kaynaklarıdır hem de alanda çalışan aktivistler için yol gösterici niteliktedirler.

Anayasaların yapısal ayrımcılığı, marjinalleşmeyi ve toplumda bir grup olarak kadınların fiili dezavantajlarını düzeltme perspektifinden tasarlanması talebi feminist anayasal siyasetin temel hedefidir. Tüm bunlarla amaçlanan ise esaslı eşitliğin sağlanmasıdır. Esaslı eşitlik, kağıt üzerindeki eşitliğin toplumsal hayata maddi olarak yansması demektir. Bu nedenle, anayasaların değişim için dönüştürücü araçlar olarak hizmet edebileceği fikrinden hareketle kadınlar, sivil toplum ve resmi kanallar yoluyla anayasa yapım süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, bunu gerçekten dönüştürücü bir deneyim haline getirebilmek için, kadınların anayasa yapım sürecinde mevcut ve aktif olmalarını sağlayacak kanalların da açılmış olması gerekir. Aksi takdirde her politik katılım deneyiminde olduğu gibi kadınların eksik temsili durumu ortaya çıkacak ve eşitliğe yönelik öneriler doğru bir şekilde temsil edilmeyecektir.²⁴ Katılım süreci, nihai ürün ve uygulanma aşaması bir bütün olarak görülmeli ve öncelikle kadınların katılımını sağlamaya yönelik çeşitli mekanizmalar tasarlanmalıdır. Bu tasarımı ortaya çıkarırken, bir dizi temsil biçimleri ve bunların çalışması için gerekli diyalog kanallarının da açılması gerekmektedir.²⁵

II. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI ANAYASA HAZIRLIĞI

Temel olarak anayasalar, devletin yapısını açıklar, ülkelerin vizyonunu yansıtır, uygulanması ve sınırları ile siyasi gücün dağılımını düzenler, hak ve özgürlükleri tanımlar ve günümüz siyasetinde temel bir öneme sahiptir. Hukuki hiyerarşinin en tepesinde olan anayasa, yurttaşlık hakları ve hukukun üstünlüğünün düzenlendiği en temel belgedir.²⁶ Demokratik bir anayasa, meşruiyetini halk egemenliğinin-

²⁴ Rajesh Kumar, "Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women", *Social Change*, 52.3, 2022, 3-4.

²⁵ Susan H Williams, "Dialogic Democracy, Feminist Theory and Women's Participation in Constitution-Making" içinde R. Rubio-Marin ve H. Irving (Ed.) *Women as Constitution-Makers: The Promises and the Challenges of Participation*, Cambridge University Press, 2019, 26.

²⁶ Rajesh Kumar, "Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women", *Social Change*, 52.3, 2022, 2.

den alır ve kadınlar, anayasanın adını andığı halkın eşit üyeleri olarak tanınmalıdır. Dolayısıyla anayasanın demokratik ruhu yurttaşların yarısı olan kadınların yaşadığı dezavantajlı durumun düzeltilmesine yönelik bir içerik de vadetmelidir ki bu vaat hem kadınların anayasanın hazırlanma sürecine katılımının sağlanması hem de eşit hakların anayasa metninde görünür olması ile gerçekleştirilir. Bir anayasanın toplumsal cinsiyete duyarlı sayılabilmesi için, içerik kadar anayasanın nasıl hazırlandığı da önemlidir. Bu nedenle anayasa yapım süreçlerinde hem sivil toplum hem de yasamadan anlamlı kadın katılımının sağlanması toplumsal cinsiyete duyarlı anayasanın ilk adımıdır.

Anayasa yapımında kapsayıcı, katılımcı yöntemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, eskiden kapalı ve seçkinlerin yönlendirdiği bir süreç olan anayasa yapımı, artık çoğunlukla, bir kurucu meclis veya özel olarak yetkilendirilmiş bir parlamento gibi demokratik organların süreci yönlendirdiği ve vatandaşların kritik bir role sahip olduğu bir hale gelmiştir. Yurttaşların anayasa yapımına katılımı, kilit konuların ve sürecin anlaşılmasını teşvik etmek için yurttaşlık eğitimini içerir. Bunun sonucunda halka danışma mekanizmalarının daha etkin kullanılması sağlanır. Yurttaşları ve demokratik olarak seçilmiş organları dahil ederek anayasa yapımını daha demokratik hale getirmeye yönelik bu mekanizmalar, kadınların anayasa yapımına katılmalarının da yolunu açmıştır. Bu katılım, seçilmiş temsilci ya da siyasi parti üyesi olma, sivil toplumda yer alma, uzman danışman olma ve en nihayetinde yurttaş olma yoluyla sağlanabilir.²⁷

Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa gereğinin altında yatan temel neden kadınların kamusal alanda eksik temsil ve erkeklere kıyasla daha eksik bir yurttaşlık yaşamalarında yatar. Toplumun temel yapısı olarak yurttaşlık, anayasalar tarafından düzenlenir. Bu anlamda, siyasal kurumların şekillenmesinde halk katılımı önemli bir yurttaşlık pratiği olarak değerlendirilmelidir. Anayasa inşa süreçlerinin zaman içindeki evrimi hem tepeden inme hem de popüler unsurların bir birleşimini yansıtır. Dolayısıyla devlet ve yurttaşlar arasında bir çeşit etkileşimi de beraberinde getirir. Anayasa yapım dönemleri, devletin siyasi veya ekonomik alanı genişletme isteği ile yurttaşların güvenli

²⁷ International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), Constitution Assessment for Women's Equality, 2016, 2.

yaşama ve temel haklardan yararlanma talepleri arasındaki bir pazarlık sürecidir.²⁸ Bu nedenle anayasa yapım süreçlerine kadınların katılımı eşit yurttaşlığın sağlamaya yönelik önemli bir yurttaşlık pratiği olarak karşımıza çıkar. Kadınların tarihsel olarak yurttaşlık haklarından eşit biçimde yararlanamadıkları düşünüldüğünde katılımcı anayasacılığın bir anlamda diyalog yollarını açması ve kamuyu eğitici olanaklar yaratması ile yurttaşlığa yeni bir boyut eklediği söylenebilir. Böylelikle seçim dönemlerindeki kısmi katılımın ötesinde bireyler, haklarını ve sorumluluklarını öğrenen, yönetimle ilgilenen ve siyasi katılım için gelecekteki fırsatları arayan yurttaşlar haline gelir. Kadınlar dâhil olmak üzere birçok dezavantajlı grubun katılımcı süreçler yoluyla bir tür “yurttaş olma” deneyimi yaşamasıyla toplumsal eşitliğe katkı sağlanabilir.²⁹ Kadınların kamusal alanda var olan eksik temsili, siyasi karar alma süreçlerine katılımının göreceli olarak geç bir tarihte başlaması, kadın katılımı için özel stratejiler geliştirilmesini gerektirmiştir. Anayasa inşa süreçlerinde de kullanılan yöntemlerden biri olan halk katılımı kimi zaman yüzeysel geçen bir halkla ilişkiler aktivitesi olarak kullanılabilmektedir. Bu durumda halkın sürece dair görüşleri göz ardı edilerek tokenizm (yapmacıklık) tuzağına düşülebilir. Bu nedenle kadınlar gibi dezavantajlı grupların katılım süreçlerine daha dikkatli yaklaşımlarında fayda vardır.

Siyasi hakların yaygın bir şekilde elde edilmesiyle birlikte kadınların siyasete katılımı ikinci dalga feminizmin mücadelesi sonucu artmış fakat tam bir eşit temsil idealine ulaşamamıştır. Dolayısıyla anayasa yapan organlardaki kadın oranı da bununla paralel olarak eksik kalmıştır. Kadınların anayasa yapımına katılarak cinsiyete duyarlı bir anayasa inşasında etkili olmaları birçok bakımdan önem arz eder. Kadın katılımı yalnızca nüfusun yarısını temsil ettikleri için değil aynı zamanda birçok özgün konuda cinsiyetlerini temsilen farklı uzmanlık bakış açılarını taşıdıkları için de değerlidir. Anayasa yapım süreçlerinde sıklıkla kullanılmaya başlayan katılımcı süreçler kadınların siyasi uyanış dalgasından etkilenmiştir. 1980’lerin sonlarında ve özellikle 1990’larda, cinsiyet kotalarının küresel olarak yayılmasıyla birlikte

²⁸ John Ferejohn, Jack N. Rakove ve Jonathan Riley, *Constitutional Culture and Democratic Rule*. Cambridge University Press, 2001, 20.

²⁹ Ruth Rubio-Marín, “Women and Participatory Constitutionalism” *International Journal of Constitutional Law*, 18.1, 2020, 2324.

parlamentolarda kadınların oranı artmış ve böylece kadınlar anayasa yapımında harekete geçmeye ve daha aktif hale gelmeye başlamışlardır. Kadınların oy hakkını elde etmek için mücadele eden süfrajetlerden beri parlamentolarda eşit temsilin tam olarak elde edilememesi, kotalar gibi telafi edici önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Kadın hareketi ve uluslararası toplumun kotalar lehine çağrı yapmalarıyla siyasi partiler kota uygulamasını benimsemişlerdir. CEDAW 4. Madde ve 1995 Pekin Eylem Platformu yoluyla da kota uygulamalarına temel sağlamıştır.³⁰ Kotaların benimsenmesiyle yaşamada kadın oranı artış göstermiş, bu da anayasayı yapan organlardaki kadın oranına yansımıştır. Buna rağmen anayasal süreçlerdeki kadın katılımı resmi olarak atanmış veya seçilmiş organlardaki mevcudiyetlerinden ziyade, sivil toplum ve taban inisiyatifleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Anayasa komisyonları ya da meclisleri gibi esas karar verici merciiler, hala ağırlıklı olarak erkek politikacıların ve teknokratik anayasal uzmanlığa sahip erkeklerin alanı olmaya devam etmektedir.³¹ 1990 ile 2015 yılları arasında anayasa yapım sürecinde rol alan organların üyelerinin ortalama olarak yalnızca yüzde 19'u kadındır. Fakat bu oran, kadınların bahsedilen süreçlerde etkisinin tam ve eşit şekilde sağlandığı anlamına gelmemektedir. Birçok deneyimde kadınlar, siyasi meşruiyetlerini sorgulayan cinsiyetçi önyargılar ve siyasi çıkar peşinde olan güçlü partiler gibi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.³²

Katılımcılık esası artık yeni yapılan anayasalar için en temel unsurdur.³³ Kadınların anayasal topluluğa tam üyelik elde etmek için gösterdikleri çaba da güncel anayasal siyasetin bir parçası olmuştur.³⁴ Anayasa yapmak için tercih edilen temel yöntemler dönemin siyasi konjonktürüne göre değişiklik gösterse de belirli düzeyde bir halk katılımı dönemini de içerecektir. Katılımcılığın anayasa yapımında yaygınlaşmasıyla birlikte, süreçlerde kadın katılımını sağlamanın yolları da

³⁰ Drude Dahlerup, "Electoral Gender Quotas: Between Equality of Opportunity and Equality of Result", *Representation*, 43.2, 2007,

³¹ Ruth Rubio-Marín, "Women and Participatory Constitutionalism" *International Journal of Constitutional Law*, 18.1, 2020, 237.

³² Tamaru, Nanako ve O'Reilly Marie, *How Women Influence Constitution Making After Conflict and Unrest*, Washington, DC: Inclusive Security, 2018b, 1.

³³ Andrew Arato, *Civil Society, Constitution, and Legitimacy*, Rowman & Littlefield Publishers, 2000, 250.

³⁴ Upendra Baxi, "Postcolonial Legality" içinde H. Schwarz ve S. Ray (Ed.) *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, 2000.

yöntemlere göre değişiklik gösterebilir. Tamaru ve O'Reilly'nin yaptığı sınıflandırmaya göre, anayasayı yapan organı belirlerken yaygın olarak kullanılan üç temel yöntem vardır: komisyon, kurucu meclis ve müzakerecilik. Komisyon yönteminde anayasayı yazmak için sınırlı sayıda üyenin (12-25 kişi arası) olduğu bir grup oluşturulur ve bu komisyonun yazdığı taslak anayasa meclise onaylanmak üzere gönderilir. Bu komisyonun oluşturulmasında anayasa uzmanları, parti üyeleri, varsa eğer çatışmalı bir sürecin tarafları ve sivil toplum temsilcileri dahil olabilir. Komisyonlarda kadın katılımı partilerin ve kuruluşların kadın üyelerine öncelik vermesi ve komisyonun oluşturulma esaslarında bir prensip olarak yer alması şeklinde olabilir. Fiji (1997), Uganda (1995), Etiyopya (1994), Ruanda (2003), Papua Yeni Gine- Bougainville (2004), Filipinler (2013) örneklerinde kadın katılımı bu yolla sağlanmıştır. Kurucu meclis yönteminde ise kendine anayasa yapma ve onaylama yetkisi verilmiş yeni ya da var olan bir meclis tarafından süreç yürütülür. Bu yöntemde üyeler genel seçim yoluyla partilerin aday gösterdikleri ve halkın seçtiği temsilcilerden oluşur. Kurucu meclislerde kadın katılımı seçim yasasının, kadınlara ayrılmış koltukları veya seçim sürecinde kadınların adaylıklarını destekleyecek şekilde mekanizmaları içermesiyle sağlanabilir. Bu yöntemle Tunus (2011), Nepal (2008, 2012), Güney Afrika (1996), Kolombiya (1991), Venezuela (1999) anayasalarında kadınların da dahil edilmesi sağlanmıştır. Son olarak müzakereci yöntemde diğer modellere kıyasla çok büyük boyutta (1000 ya da daha fazla üye) bir topluluk genellikle anayasal ilkeleri veya önerileri belirler ancak anayasa bir yasama organı tarafından hazırlanır. Bu topluluğun oluşumunda üyelik çok geniş ve temsildir. Örneğin, siyasi partiler, işçi sendikaları, insan hakları grupları, mesleki dernekler, geleneksel liderler, dini topluluklardan çeşitli temsilciler katılabilir. Burada kadınların katılımı hem katılımcı grupların kadınları temsilci olarak göndermesiyle hem de kadın örgütlerinin bizzat sürece katılmasıyla gerçekleşir. Bu yolla Benin (1990), Yemen (2011), Kongo (1991), Mali (1991), Nijer (1991) ve Çad (1993) anayasaları yapılmıştır.³⁵

Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa yapımının önemli bir aşaması olarak kadın katılımı birçok uluslararası metin sayesinde görünür-

³⁵ Nanako Tamaru ve Marie O'Reilly, A Womens Guide to Constitution-Making, Washington, DC, Inclusive Security, 2018a.

lük kazanmıştır. Bu bağlamda, insan hakkı olarak kadın hakları, aile içi şiddet, siyasi temsil, kürtaj, üreme sağlığı gibi kadınların eşitsizliğine ilişkin bir dizi meseleyi ele alan çok sayıda uluslararası düzenleme yapılmıştır. Bu çerçevede reform yapan birçok ülke bu uluslararası düzenlemelerden yararlanmıştır. Bu düzenlemeler ayrıca kadın hakları aktivistleri için de yol gösterici bir referans kaynağı niteliğindedir.³⁶ Bu kapsamda değerlendirilebilecek en önemli belge CEDAW, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesidir. Bu sözleşmenin 2. maddesi, taraf devletlerin kadın erkek eşitliğini “ulusal anayasalar” yoluyla güvence altına almalarını ve “bu ilkenin pratikte gerçekleştirilmesi” için tüm uygun adımları atmalarını öngörmektedir. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 1325 sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik Kararı ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine dahil edilmesi yoluyla geliştirilen uluslararası insan hakları hukuku standartları cinsiyet eşitliğine uluslararası yasal ortamda bir çerçeve çizmiştir.³⁷

Katılım sürecinde resmi kanallar açık olsa bile, anayasa içeriği ve toplumsal cinsiyet konusunda temel eğitimi olmayan kadınlar sürece katılmada çeşitli zorluklar yaşayabilirler. Geleneksel olarak kadının siyaset alanından eksik bırakılması durumu ya da sosyal-ekonomik yetersizlikler kadınların bu türden diyalog toplantılarına katılmalarını engelleyebilir. Bu nedenle hem kadın organizasyonlarının hem de devletin yapacağı toplumsal cinsiyete duyarlı yurttaşlık eğitimleri ve farkındalık aktiviteleri kadınların karar alma süreçlerine katılımını arttırmaya katkı sağlayacaktır.³⁸ Yine de tüm olanaklar sağlansa bile, kadınların anayasa yapım sürecindeki varlıkları, erkekler kadar belirgin olmayabilir. Anayasa yapan organın bir üyesi ya da halka danışma sürecine katılan sıradan biri olarak kadınların katılım süreçlerine olan katkıları, erkek meslektaşlarının yapacağı katkıdan daha az değerli görülebilir. Bu durum kadınların geçmişten gelen yapısal

³⁶ Rangita de Silva de Alwis, Mnasri Anware, ve Estee Ward, “Women and the Making of the Tunisian Constitution”, Berkeley J. Int’l L.35, 2017, 110.

³⁷ Anna Dziedzic ve Dinesha Samararatne, Women and Constitutions in Action, Constitution Transformation Network, U of Melbourne Legal Studies Research Paper, 2020, 2.

³⁸ Ruth Rubio-Marín, “Women and Participatory Constitutionalism.” *International Journal of Constitutional Law*, 18.1, 2020, 84.

dezavantajlarından ötürü, meşru siyasi aktörler olarak görülmemelerinden kaynaklanır. Siyaset erkeklere ait bir alan olarak görüldüğünden, bu süreçlerde kadınlar çeşitli tehdit ve tacizlere maruz kalabilirler. Kadınların yalnızca “kadın sorunları” üzerinde savunuculuk yapabilecekleri varsayımı ve bunların daha sonra çözülebilecek konular olduğu algısı, yine bu süreçlerde sıklıkla rastlanan durumlarıdır. Ataerkil sosyal ve kültürel normları içselleştiren kadınlar bu durumda kendi kapasitelerinden ve söylemlerinden şüphe duymaya zorlanırlar; susmaya başlarlar ve marjinalleştirilirler.³⁹ Bu nedenle süreç tasarlanırken, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitim ve farkındalık artırma faaliyetlerinin sadece kadınlar için değil, erkekler için de yapılması, katılımın niteliği bakımından önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin kavramların anayasada olması için mücadele ederken tarafların karşılıklı birbirlerini anlayabilmeleri için kadınlar kadar erkeklerin de temel kavramları anlayıp içselleştirmesi gerekmektedir. Kadınların anayasa yapımı gibi üst düzey bir sürece dahil edilmeleri kadınlar için siyasetin marjinal bir ortam olmadığı mesajını verir. Kadın adayların artması ve seçilmesi onları rol model olarak örnek alacak diğer kadın ve kız çocuklarına kamusal alanın, özellikle de siyasetin erkekler kadar kadınlara da açık olduğunu gösterecektir (Bond, 2017: 100).⁴⁰

Anayasa yapımı ülkelerin siyasi tarihlerinde nadir yaşanan deneyimlerden biridir. Yeni bir devlet kurulduğunda, otoriter rejimlerden çıkıldığında ya da bir çatışma dönemi sonrasında yeni anayasa yapımı sürecine girilebilir. Bu türden geçiş dönemleri, anayasaların yeniden yapılandırıldığı ya da tümünden değiştirildiği süreçler olduğu için toplumun her seviyesinden etkin katılıma açık olması, anayasanın hem meşruiyeti hem de kalıcılığı açısından önemlidir. Bu dönemlerin kadın katılımını sağlayacak şekilde tasarlanması aynı zamanda geçmişten gelen kadının siyasal alandan dışlanması yarattığı dezavantajlı durumun düzeltilmesi için önemli bir araçtır. Ayrıca, bu tür geçişler, toplumun dönüşümü için fırsat sunar ve bu da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkı sağlayabilir. Siyasi geçiş dönemleri, kadınların

³⁹ Nanako Tamaru ve Marie O'Reilly, *A Womens Guide to Constitution-Making*, Washington, DC, Inclusive Security, 2018a, 10.

⁴⁰ Johanna E Bond, “Gender and Post-Colonial Constitutions in Sub-Saharan Africa” içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, 2017, 100.

tarihsel olarak siyasal alandan dışlanmasını düzeltme fırsatı olabilir. Tarih, kadınların toplumsal hareketlerin, ulusal kurtuluş mücadelelerinin ve siyasi geçiş süreçlerinin merkezinde olduğunu göstermiştir. Fakat bu mücadelelerde kadınlar, erkeklerle birlikte ön saflarda yer alsalar bile, değişim gerçekleştiğinde kendilerini ülkelerinin geleceğini belirleyecek karar alma süreçlerinden ve anayasa inşasından dışlanmış bulmuşlardır. Fransız devrimi sonrası Olympe de Gouges'un yurttaşlık hakları mücadelesi ve ölümle cezalandırılması, dışlanma sorununun en temel tarihsel örneklerindendir.⁴¹ İnsan ve Yurttaşlık Hakları bildirgesinin açıkça eril bir dille yazılmasına karşı çıkan Olympe de Gouges, 1791 yılında "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesini" kaleme almıştır. Metinde geçen "Kadının darağacına çıkma hakkı vardır; aynı şekilde kürsüye çıkma hakkına sahip olmalıdır" (Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi, Md. 4) ifadesi çarpıcıdır çünkü De Gouges siyasi yazıları sebebiyle giyotinle idam edilmiştir fakat kadınların kürsüye çıkma hakkı elde etmeleri için daha çok zamana ihtiyaç vardır.⁴²

Bir ülkenin anayasa yapım sürecine girmesi genel olarak seçim dönemlerinden sonra yeni bir hükümetin kurulmasıyla başlar. Bu durumda kadın örgütlerinin stratejilerini önceden belirleyerek aktive hazırlıklarını tamamlamaları gerekebilir. Öncelikli hedef parlamentoda kadın milletvekillerinin sayısını arttırmak olmalıdır. Çünkü anayasayı yapacak esas organ parlamento içinden çıkacaktır. Sonrasında ise, anayasa yapan organda kadınların da temsil edilmesi için lobi yapmak, farkındalık toplantıları yapmak, eğitimler düzenlemek ve raporlar hazırlamak gibi aktiviteler planlanmalıdır. Böylelikle yüzeysel olarak geçme tehlikesi bulunan katılım süreçlerinde kadınların katkısının ciddi bir şekilde değerlendirilme olasılığı da artacaktır. Bu dönemlerde kadınların dışı açılarak stratejik koalisyonlar ve iş birlikleri kurması da ellerini güçlendirecektir. Hem anayasayı yapan organlarla hem de sivil toplumla kurulacak güçlü bağlar katılımın etkisini arttıracaktır. Anayasa yazım sürecine geçildiğinde ise cinsiyet eşitliğine ilişkin yaşanan tartışmalar bir süre sonra çıkmaza girip, ilgisiz bir alana çekilerek bağlamından kopartılabilir. Bu nedenle verimli bir sü-

⁴¹ Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset*, Sel Yayıncılık, 2019, 81.

⁴² Olympe de Gouges, *Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi*, Çeviren: Ece Göztepe, 1971. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/629497>

reç geçirebilmek adına tartışmaların uzlaşma, barış ve demokrasi gibi kapsayıcı idealler çerçevesinde yürütülmesi durumunda istenen hedeflerin gerçekleştirilmesi daha olasıdır. Son olarak süreci etkilemek ve katılımın önündeki engelleri kaldırmak için yaratıcı yollar bulmak gerekebilir.⁴³ Yazım süreci boyunca aktif olacak izleme komiteleri kurmak, kadın talepleri hakkında farkındalığı yükseltecek eylemler yapmak gibi aktiviteler tasarlanabilir. Örneğin 2019'da Şili'deki "Las Tesis" eylemlerinde kadınlar dans ederek tüm dünyanın dikkatini çekmişler, kadın yurttaşlığına ilişkin taleplerini duyurmuşlar ve sonuç olarak Şili anayasasına parite esasının dahil edilmesini sağlamışlardır.⁴⁴

III. TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI ANAYASA YAZIMI

Suteu ve Draji'nin kadınlar için hazırladıkları cinsiyete duyarlı anayasa el kitabına göre, cinsiyete duyarlı anayasa, kadının tarihsel ve ekonomik görünmezliğini düzeltmeye çalışır; demokratiktir; kadının güçlendirilmesi için yasal bir zemin hazırlar; bir toplumsal cinsiyet bakış açısı benimseyerek ilgili anayasal hükümlerin nasıl ele alındığına dikkat eder; kadının çıkarlarını korur; teori ve pratikte eşitliği sağlamaya çalışır; cinsiyet, etnik köken, sınıf, renk, yaş, cinsel yönelime dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklar; toplumsal cinsiyete duyarlı bir dil benimser; eşit yurttaşlığı etkinleştirmek ve kadınlara karşı ayrımcı uygulamalara karşı pozitif ayrımcılık önlemleri alma da dâhil olmak üzere kadınların haklarını kullanmalarını sağlayan kurallar ve garantiler içerir.⁴⁵

Kadın hakları, cinsiyet eşitliği ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması ilkesinin anayasalarda yer alması, kadınların eşit statüsünün tanınmasına ve mevcut ayrımcılığı ele alan mevzuat değişikliklerine olanak tanır. Bu nedenle, cinsiyet eşitliğini devletin temel bir özelliği olarak tanımlayarak, anayasal eşitliğin onaylanması, kadın ve erkeğin

⁴³ Tamaru, Nanako ve O'Reilly Marie, *How Women Influence Constitution Making After Conflict and Unrest*, Washington, DC: Inclusive Security, 2018b, 2.

⁴⁴ Rudolphy, M. P. (2020). A Feminist Rethinking of the Chilean Constitution? *Int'l J. Const. L. Blog*, Nov. 5, 2020, at: <http://www.icconnectblog.com/2020/11/symposium-on-chilean-referendum-part-iii-afeminist-rethinking-of-the-chilean-constitution/> Son erişim tarihi, 25.09.2022.

⁴⁵ Silvia Suteu ve Ibrahim Draji, *ABC for a Gender Sensitive Constitution: Handbook for Engendering Constitution-Making*, Euromed Feminist Initiative (IFE-EFI), 2016.

eşit yurttaş olmaları için temel bir gerekliliktir. Anayasa kadınların geçmişten gelen dezavantajlı konumlarının iyileştirilmesi, kamusal-özel alanda yaşanan eşitsizliklerin giderilmesi gibi birçok temel sorunun düzenlenmesi için bir araç olabilir. Bu anlamda anayasa kadınların siyasi katılımını destekleyerek ve kotaları teşvik ederek kadınların kamusal alana çıkmasını ve seslerinin duyulmasını sağlayarak bir toplumsal diyalog sürecinin de başlamasına fırsat verir.⁴⁶ Kadın haklarına yönelik anayasal yaklaşımın, anayasal eşitlik ve ayrımcılık yapmama güvencelerinin ötesinde bir anlamı vardır. Hükümet sistemi, devletin biçimi, hukuk sistemi gibi temel anayasal meselelerin tasarımı toplumsal cinsiyetle alakalıdır ve kadınları da etkiler.⁴⁷

Anayasalarda ya da çeşitli ulusal ve uluslararası metinlerde düzenlenen cinsiyet eşitliği hükümlerinin gerçek hayattaki yansıması da tartışmalı bir konudur. Birçok durumda yasal olarak sağlanan eşitliğin maddi olarak uygulanmadığı görülmüştür. Anayasa yapımından sonra bu hakların hayata geçirilmesi için ayrı bir mücadele vermek gerekecektir. Bu mücadelede toplumsal cinsiyete duyarlı olarak hazırlanmış anayasalar yine de kadınların en temel referans araçlarından olacaktır. Cinsiyet eşitliği vaadi ile gerçekliği arasındaki uçurumu kapatmak zaman gerektiren bir süreç olabilir. Ancak, bir kez anayasaya dahil edildiğinde, cinsiyet eşitliği hükümleri, kadın hakları savunuculuğu için yasal bir temel sağlar ve gelecekte yapılacak mevzuatın içeriğine, yasaların ve anayasal hakların yargısal yorumuna ilham verir. Başka bir deyişle, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve ayrımcılık yapılmamasının anayasallaştırılması, toplumsal cinsiyete duyarlı politika oluşturma, yasama ve yargılama için yapılacak mücadelenin yasal zemini olacaktır.⁴⁸

Anayasa taslağı oluşturulurken, metinde gerçek anlamda eşitliği göstermenin çeşitli unsurları vardır. Bu unsurlar kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda eşitliğini etkin bir şekilde ele alan bir anayasanın aynı zamanda toplumsal cinsiyete duyarlı olarak ha-

⁴⁶ Johanna E Bond, "Gender and Post-Colonial Constitutions in Sub-Saharan Africa" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, 2017, 101.

⁴⁷ Anna Dziedzic ve Dinesha Samararatne, *Women and Constitutions in Action*, Constitution Transformation Network, *U of Melbourne Legal Studies Research Paper*, 2020, 3.

⁴⁸ Druscilla Scribner ve Priscilla A Lambert, "Constitutionalizing difference: A Case Study Analysis of Gender Provisions in Botswana and South Africa" *Politics & Gender*, 6.1, 2010, 40.

zırlandığını da gösterir. IDEA'nın anayasa yapım sürecinde kadınlar için hazırladığı rehberde üç temel unsura referans verilir. İlk unsur anayasanın dilinin toplumsal cinsiyete duyarlı olmasıdır. Anayasanın dili hem yasal hem de sembolik olarak önemlidir. Daha önce anayasalar toplumsal cinsiyeti dikkate almayan bir tarzda kaleme alınıyordu. Cinsiyeti dikkate almayan anayasalarda dil yalnızca erkeklere atıfta bulunur, isim ve zamirlerin erkek biçimini kullanır. Türkçe'de zamirlerin erkek ve kadın formları olmasa da birçok dilde kadın ve erkek için özel zamirler kullanılır. Örneğin İngilizce he/him/his gibi formların anayasada kullanılması ve kadına atfedilen zamirlerin kullanılmaması anayasanın toplumsal cinsiyeti dikkate almayan bir formda yazıldığını gösterir. Bu kullanımda eril zaminin genellikle hem erkekleri hem de kadınları ifade etmesi amaçlanırken, kadınlar metinden sembolik olarak dışlanırlar. Bunun yanında toplumsal cinsiyeti kapsayıcı dil, özellikle kadınları dahil ederek cinsiyet eşitliğine bağlılığı gösterir ve siyasi aktörlerin erkek olduğu klişelerini yıkmaya yardımcı olur. Örneğin, cinsiyet içeren dil kullanan bir anayasa, cumhurbaşkanı veya başbakanı bahsederken eril zamirler yerine her iki cins de içerecek zamirler kullanacaktır. Eğer söz konusu hükmün cinsiyetle bir ilgisi yoksa cinsiyet nötr bir dil tercih edilebilir. İkinci unsur ise, anayasaya toplumsal cinsiyete özel hükümlerin dahil edilmesidir. Bu hükümler kısaca, cinsiyet eşitliğini sağlama, ayrımcılığı önleme, siyasi haklar, sosyal haklar, ekonomik haklar, özel önlemler (kota-olumlu eylem vb) çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda kadınların özel-kamusal alandaki eşitsizliklerden dolayı eksik olarak yaşadıkları temel yurttaşlık haklarını telafi edici özellikte olan maddeler aynı zamanda toplumsal cinsiyete duyarlı anayasanın da temel unsurlarını oluşturmaktadır. Üçüncü olarak ise, kurumların ve süreçlerin toplumsal cinsiyete duyarlı tasarımı öne çıkar. Kadın haklarını tanıyan ve koruyan özel hükümlere ek olarak, siyasi kurumların ve süreçlerin tasarımı, esaslı eşitliğin sağlanması için önemlidir. Kurumların ve süreçlerin toplumsal cinsiyete duyarlı tasarımı, yasama, yargı, yürütme ve hükümet süreçlerinin kadınları ve erkekleri nasıl farklı şekilde etkilediğini göz önünde bulundurur.⁴⁹

⁴⁹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *Constitution Assessment for Women's Equality*, 2016, 3.

Nüfusun yarısı olan kadınların elinde potansiyel olarak önemli bir seçmen gücü vardır. Dolayısıyla kadınlar anayasa yapım süreçlerinde kendilerindeki bu gücü iyi ifade ederek, önerilerinin siyasi olarak güçlü olan kesimler tarafından da sahiplenilmesini sağlayarak daha etkili olabilirler. Aynı zamanda kadın hakları aktivistlerinin, kadın hakları konusunda ortak söylemler ve yaklaşımlar geliştirmek için koordine olması gerekir. Kadınların, anayasa yapımında kadın hakları gündemini doğru bir şekilde belirlemeleri ve değerlendirmeleri ve için eğitim fırsatlarına ve kaynaklara erişimleri bağlamında desteğe ihtiyaçları vardır. Bu şekilde kendinden emin ve somut önerilerle kadın katılımının niteliği artarak süreçte erkekler ile daha eşit bir şekilde var olabilirler. Anayasanın içeriğiyle ilgili sadece kadınları ilgilendiren konuların yanında her bir maddenin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisi tartışarak katılımın sağlanması yapım sürecindeki kadın katılımını daha anlamlı bir noktaya taşıyacaktır. Halkla danışma süreçleri, kadınların seslerinin ve ihtiyaçlarının etkili bir şekilde duyulmasını ve tartışılan konularının “kadın sorunları” ile sınırlı kalmamasını sağlamalıdır.⁵⁰

Kadınların anayasa yapımına katılmada bir siyasi katılım hakkının kullanılmasının ötesinde sonuca etki ederek, nihai ürün olan anayasada gerçek anlamda eşitliği sağlamak gibi bir amaçları vardır. Anayasayı yapan organın üyeleri olarak ya da dışarıdan sürece katkı sağlayan aktörler olarak, kadınların anayasada görmek istediği bir takım özel düzenlemeler mevcuttur. Kadınların savunduğu temel değerler deneyimden deneyime değişiklik gösterebilir ve konjonktüre göre şekillenebilir. Bununla birlikte kadın katılımının etkilediği en önemli konular toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları üzerine olanlardır. Toplumsal yapılara göre farklılaşsa da bu konular genel olarak, kadının çalışma haklarından, şiddetin önlenmesine ve siyasi katılım hakkının geliştirilmesine kadar uzanabilir.⁵¹ Belirtildiği gibi, bir anayasanın toplumsal cinsiyete duyarlı olabilmesi için anayasanın

⁵⁰ Houlihan Erin C, Women Constitution-Makers: Comparative Experiences with Representation, Participation and Influence, First Annual Women Constitution-Makers' Dialogue, Edinburgh, International Institute For Democracy and Electoral Assistance, 2019, 16.

⁵¹ Christine Forster, Global Good Practices in Advancing Gender Equality and Women's Empowerment in Constitutions, New York, PNUD, 2016.

tasarımında bazı kurallar göz önünde bulundurulmalıdır. Kullanılan dil, komisyonların cinsiyet eşitliğine göre kurulması, seçim sisteminin yeniden düzenlenmesi gibi konular bu bağlamda değerlendirilebilir. Bağımsız kurumlar kadın temsiline önemli roller oynayabilir. Anayasayı yapacak organın çalışmalarına katkı sağlayacak, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik özel komisyonlar sürecin cinsiyete duyarlı ilerlemesini sağlayacak gerekli katkıyı sunacaktır. Son olarak gerçek anlamda eşitliğin sağlanması için yasama organında eşit temsilin de sağlanması elzemdir. Bu nedenle seçim sistemi de toplumsal cinsiyete duyarlı anayasaya imkân verecek şekilde tasarlanmalıdır. Örneğin nispi temsil sistemleri, artan kadın temsiline sağlamada, çoğunlukçu sistemlerden daha etkili olabilir. Ancak hiçbir seçim sistemi tek başına yeterli değildir. Seçim bölgelerinin büyüklüğü, parti kültürü gibi faktörler de etkilidir. Temsilde eşitliği arttırmaya yönelik kotalar ya da fermuar sistemi gibi araçların kullanılması da göz önünde bulundurulmalıdır (Houlihan, 2019: 19).⁵²

SONUÇ

Geçmişteki birçok deneyim kadınların ve diğer dezavantajlı grupların yeni anayasa inşa süreçlerinden dışlandıkları göstermiştir. Sosyal ve ekonomik şartların kadınların eşit yurttaşlar olarak politik süreçlere katılmasına zarar vermesi anayasa yapım süreçlerinde de kendini göstermiştir. Anayasa inşası sadece anayasa hukukçularının ve üst düzey politikacıların işi değildir. Yurttaşlık haklarını düzenleyen temel bir metin olarak, katılım yoluyla en doğru girdiyi de yine yurttaşlar sağlar. Dolayısıyla, tüm yurttaşların anayasanın nasıl yapıldığına katılma ve içeriğinde söz sahibi olma hakkı vardır. Belirli bir akademik derece, siyasi deneyim veya sosyal konum gerekli değildir. Kadınların eşitsizlikle ilgili yaşadığı sorunları da en iyi kadınlar temsil edebilir. Farklı sosyal ve ekonomik çevrelerden gelen kadınların deneyimleri anayasa yapım sürecinde, özellikle toplumsal cinsiyete ilişkin hükümlerin yazımında veri olarak kullanılabilir. Gerekli uzman yönlendirmesi ve eğitim faaliyetleri yoluyla kadın örgütlerinin sürece

⁵² Houlihan Erin C, Women Constitution-Makers: Comparative Experiences with Representation, Participation and Influence, First Annual Women Constitution-Makers' Dialogue, Edinburgh, International Institute For Democracy and Electoral Assistance, 2019, 19.

katılması kolaylaştırılabilir ve böylece anlamlı katılımı sağlayarak toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa inşası yolunda bir adım atılmış olur.

Kadınların siyasi süreçlere katılımlarının gözetilmesi, yalnızca siyasi haklarının gerçekleştirilmesi ve demokratik bir sistemin geliştirilmesi için değil, devletin yasalarının, politikalarının ve idaresinin kadınlar gibi toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarına cevap vermesini sağlamak açısından da çok önemlidir. Anayasa yapım süreçlerinde kadın katılımın sağlanması ve bunun nihai ürün üzerinde bir etkisinin olması önemli bir kazanımdır. Bunun yanında kadınların anayasayı şekillendirmeye yönelik aktiviteleri aynı zamanda önemli bir yurttaşlık pratiği olarak kabul edilmelidir. Böylelikle kadınlar kamusal alanda yer alarak çıkarlarını savunma yeteneği kazanacak ve güçleneceklerdir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı anayasa yapmak yalnızca bazı uluslararası anlaşmaların gereğini yerine getirmenin ve edilgen bir dahil edilme durumunun yansıması olmamalıdır. Kadınlar anayasa yapımına katılmayı talep ediyorlar ve bunu yaparak aynı zamanda anayasa yapımını erkek teknokratlara ait olarak gören geleneksel bakış açısının da değişmesini sağlıyorlar. Anayasa hazırlığına kadınların katılması hem yapım sürecini meşru hale getiriyor hem de içerik olarak evrensel değerlere bağlılığı garanti altına alıyor. Sonuç olarak kadınlar eşit yurttaşlığa bir adım daha yaklaşıyorlar. Bu da yasal zeminde sağlanan eşitliğin maddi hayata geçirilmesi için gereken mücadeleyi destekliyor.

Yeni bir anayasa hazırlığı toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için önemli bir fırsat dönemidir. Kadınların bu süreçte eşit temsil edilmesi için kotalar gibi araçlar kullanarak, halk katılımını kadınları içerecek şekilde tasarlayarak ve yazım sürecini kadın kuruluşlarının izlemesini sağlayarak nihai amaca ulaşılabilir. Ama anayasal olarak cinsiyet eşitliğini sağlamak maddi eşitliğin sağlanmasının garantisini vermez. Bu nedenle eşitliği sağlama mücadelesi anayasa uygulanmaya başladıktan sonra da devam etmelidir. Parlamentolarda temsilde eşitlik ideali gerçekleşmeye yaklaştıkça ve sivil toplumda kadınları güçlendirmeye yönelik eylemler devam ettikçe, yasal eşitliğin de maddi anlamda bir eşitliğe evrilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- Albertyn Catherine, "Women and Constitution-Making in South Africa" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, Edward Elgar Publishing, 2017. 47-80.
- Allen Melanie, "A Practitioner's Account: the Constitution Assessment for Women's Equality" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*. Edward Elgar Publishing, 2017. 195-218.
- Arato Andrew, *Civil Society, Constitution, and Legitimacy*, Rowman & Littlefield Publishers, 2000.
- Baxi Upendra, "Postcolonial Legality" içinde H. Schwarz ve S. Ray (Ed.) *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, 2000, 540-55.
- Bond Johanna E, "Gender and Post-Colonial Constitutions in Sub-Saharan Africa" içinde H. Irwing (Ed.) *Constitutions and Gender*, 2017, 81-106.
- Brodeala Elena ve Silvia Suteu, "Women and Constitution-Making in Post-Communist Romania" içinde R. Rubio-Marin ve H. Irving (Ed) *Women as Constitution-Makers*, Cambridge University Press, 2019, 81-152.
- Çakır Serpil, *Erkek Kulübünde Siyaset*, Sel Yayıncılık, 2019.
- Dziedzic Anna ve Samararatne Dinesha, *Women and Constitutions in Action*, Constitution Transformation Network, U of Melbourne Legal Studies Research Paper, 2020.
- Ferejohn John, Rakove Jack N. ve Riley Jonathan, *Constitutional Culture and Democratic Rule*. Cambridge University Press, 2001.
- Forster Christine, *Global Good Practices in Advancing Gender Equality and Women's Empowerment in Constitutions*, New York, PNUD, 2016.
- Houlihan Erin C, *Women Constitution-Makers: Comparative Experiences with Representation, Participation and Influence*, First Annual Women Constitution-Makers' Dialogue, Edinburgh, International Institute For Democracy and Electoral Assistance, 2019.
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *Constitution Assessment for Women's Equality*, 2016.
- Marshall Thomas H, *Citizenship and Social class*. New York, 1950.
- Mbamalu Cynthia, *Challenges and Prospects for Women in Constitution-Building in Sub-Saharan Africa: A Comparative Study of Rwanda, Kenya and Nigeria*, LLM Thesis, 2016.
- OderBertil Emrah, "Women and Constitution-making in Turkey" içinde R. Rubio-Marin ve H. Irving (Ed) *Women as Constitution-makers*, Cambridge University Press, 2019.
- Pateman Carole, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, 1988.
- Suteu Silvia ve Draji Ibrahim, *ABC for a Gender Sensitive Constitution: Handbook for Engendering Constitution-making*, Euromed Feminist Initiative (IFE-EFI), 2016.
- Tamaru Nanako ve O'Reilly Marie, *A Womens Guide to Constitution-Making*, Washington, DC, Inclusive Security, 2018a.

- Tamaru, Nanako ve O'Reilly Marie, *How Women Influence Constitution Making After Conflict and Unrest*, Washington, DC: Inclusive Security, 2018b.
- Williams Susan H, "Dialogic Democracy, Feminist Theory and Women's Participation in Constitution-Making" içinde R. Rubio-Marin ve H. Irving (Ed.) *Women as Constitution-Makers: The Promises and the Challenges of Participation*, Cambridge University Press, 2019, 351-377.
- Women's International Peace Centre, *Information Brief: Women's Participation in the Permanent Constitution-making of South Sudan*, 2021.

Makaleler

- Dahlerup Drude, "Electoral Gender Quotas: Between Equality of Opportunity and Equality of Result", *Representation*, 43.2, 2007, 73-92.
- de Silva de Alwis, Rangita Anware Mnasri ve Ward Estee, "Women and the Making of the Tunisian Constitution", *Berkeley J. Int'l L* 35, 2017, 90.
- Gözler Çamur Elif, "Anayasa Yapımında Kadınlar: Katılım, Talepler ve Tamamlanmamış Bir Süreçten Deneyimler", *Mülkiye Dergisi*, 47(1) Feminist Politika Özel Sayısı, 2023, 260-287.
- Kumar Rajesh, "Equality for Women: The Constituent Assembly Debates and the Making of Equality Jurisprudence by and for Women", *Social Change*, 52.3, 2022: 350-368.
- Lucas Laura E, "Does Gender Specificity in Constitutions Matter", *Duke J. Comp. & Int'l L*, 20, 2009, 133.
- Morgan Martha, *Constitution-Making in a Time of Cholera: Women and the 1991 Colombian Constitution*, *Yale Journal of Law and Feminism*, 4, 1992, 353-413.
- Rubio-Marín, Ruth, "Women and Participatory Constitutionalism." *International Journal of Constitutional Law*, 18.1, 2020, 233-259.
- Scribner Druscilla, ve Lambert Priscilla A, "Constitutionalizing difference: A Case Study Analysis of Gender Provisions in Botswana and South Africa" *Politics & Gender*, 6.1, 2010, 37-61.

İnternet Kaynakları

- De Gouges Olympe, *Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi*, Çeviren: Ece Göztepe, 1971. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/629497>
- Rudolphy, M. P. (2020). A Feminist Rethinking of the Chilean Constitution? *Int'l J. Const. L. Blog*, Nov. 5, 2020, at: <http://www.iconnectblog.com/2020/11/symposium-on-chilean-referendum-part-iii-afeminist-rethinking-of-the-chilean-constitution/> Son erişim tarihi, 25.09.2022.